

การจัดการตนเองของชุมชนท้องถิ่นเพื่อสร้างเสริมความมั่นคง
ทางอาหารของชุมชนสู่ความยั่งยืน*
SELF-MANAGEMENT OF LOCAL COMMUNITIES TO STRENGTHEN SECURITY
COMMUNITY FOOD FOR SUSTAINABILITY

นฤมล คำอ่อน^{1*}, สมมาส เล็งสุข¹, ชันัญชิตา ทิพย์ญาณ¹, วิณาภรณ์ แต่งจ้อย², วงษ์สิริ เรืองศรี³
Naruemon Dam-Orn^{1*}, Sommas Sangsui¹, Chananchida Tipyan¹, Winaphorn Tangjui², Wongsiri Rueangsri³
¹คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยราชภัฏสุราษฎร์ธานี สุราษฎร์ธานี ประเทศไทย

¹Faculty of Humanities and Social Sciences, Suratthani Rajabhat University, Suratthani, Thailand

²คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยสวนดุสิต กรุงเทพมหานคร ประเทศไทย

²Faculty of Humanities and Social Sciences, Suan Dusit University, Bangkok, Thailand

³นักวิชาการอิสระ ประเทศไทย

³academic, Thailand

*Corresponding author E-mail: naruemon.dam@sru.ac.th

บทคัดย่อ

บทความฉบับนี้นำเสนอเรื่องการจัดการตนเองของชุมชนท้องถิ่นเพื่อสร้างเสริมความมั่นคงทางอาหารของชุมชนสู่ความยั่งยืน จากอดีตที่ผ่านมาได้เผชิญปัญหาความมั่นคงทางอาหาร และการสร้างมาตรการรับมือเพื่อความอยู่รอดของประชากรในประเทศ และประชากรโลก สาเหตุความรุนแรงจากวิกฤต เช่น ภูมิอากาศสภาพแวดล้อม ดังเช่น ประเทศไทยที่กำลังประสบปัญหาด้านอาหารจากราคาสินค้าเกษตร ราคาอาหารสูงขึ้นอย่างต่อเนื่อง และผลผลิตทางการเกษตรเข้าถึงได้ยากขึ้น รวมทั้งชุมชนที่ผลิตแหล่งอาหารมีการเปลี่ยนแปลงไปจากสังคมแห่งการพึ่งตนเองภายใต้สังคมเกษตรกรรมที่ผลิตเพื่ออยู่ เพื่อกินเป็นหลัก กลายเป็นสังคมแห่งการผลิตภายใต้ระบบทุนนิยมที่ผลิตเพื่อการค้าในเชิงพาณิชย์ สมองความต้องการของตลาดภายในประเทศและตลาดโลกทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงผลผลิตของอาหารจากความต้องการขั้นพื้นฐานของมนุษย์มาเป็นสินค้า ส่งผลให้การผลิตที่อยู่บนฐานความหลากหลายทางชีวภาพของชุมชนค่อย ๆ เปลี่ยนมาสู่การผลิตเฉพาะ ก่อให้เกิดวิกฤตด้านความมั่นคงทางอาหาร ส่วนภาครัฐก็รวมอำนาจการบริหารเบ็ดเสร็จในการจัดการประเทศที่ส่วนกลาง ดังนั้น เพื่อสร้างอธิปไตยทางอาหารและการจัดการทรัพยากรให้เกิดความสมดุลยั่งยืน เห็นควรมีการจัดการผลผลิตที่เกี่ยวเนื่องและเหมาะสมกับบริบทพื้นที่ ให้มีปริมาณอาหารเพียงพอ มีคุณภาพปลอดภัย และสร้างความมั่นคงทางเศรษฐกิจ ได้แก่ 1) มิติการเข้าถึงอาหารได้ง่าย การปลูกพืชผักผลไม้รอบบริเวณบ้าน 2) มิติความพอเพียงและนำอาหารไปใช้ประโยชน์ เช่น การเก็บอาหาร การปลูกพืชหลากหลาย และแปรรูปอาหารเพื่อรักษาคุณค่าและเพิ่มมูลค่า 3) มิติการรักษาสิ่งแวดล้อม การไม่ใช้สารเคมี และ 4) มิติการจัดการความรู้ การถอดบทเรียนความสำเร็จ

คำสำคัญ: การจัดการตนเอง, ชุมชนท้องถิ่น, ความมั่นคงทางอาหาร, ความยั่งยืน

Abstract

This article was presentation about history of self-management of local communities to strengthen security community food for sustainability. From the past, food security problems

have been faced. and creating countermeasures for the survival of the country's population and world population. The causes of the severity of the crisis are climate and environment, such as Thailand which is experiencing food problems due to the price of agricultural products. Food prices continue to rise. and agricultural products are more difficult to access. Including the community that produces food sources has changed from a society of self-reliance under an agricultural society that produces for living. Mainly to eat It has become a production society under capitalism that produces for commercial trade. Meet the needs of the domestic and world markets. This causes the change of food production from a basic human need to a commodity. As a result, production based on community biodiversity has gradually shifted to specialized production. causing a food security crisis As for the government sector, centralized management of the country has been centralized, thus creating food sovereignty and sustainable resource management. It is seen that there should be production management that supports and suits the local context. to have sufficient food quantity Safe quality and create economic stability including: 1) dimension of easy access to food Growing vegetables and fruits around the house, 2) dimension of sufficiency and putting food to good use, such as storing food and growing a variety of crops. and food processing to maintain value and increase value, 3) environmental protection dimension Not using chemicals, and 4) knowledge management dimension Lessons learned from success.

Keywords: Self-Management, Local Communities, Strengthen Security Food, Sustainability

บทนำ

อาหารที่มีคุณภาพและความปลอดภัยเป็นปัจจัยสำคัญอย่างหนึ่งต่อการดำรงสุขภาพที่ดีของประชาชน เพราะนอกจากจะส่งผลให้เกิดการพัฒนาศักยภาพในทุกด้านอย่างมีประสิทธิภาพแล้ว ยังมีผลต่อการค้าและเศรษฐกิจของประเทศด้วย ประเทศไทยเป็นประเทศที่มีความหลากหลายทางชีวภาพ และอุดมสมบูรณ์จนสามารถผลิตอาหารได้อย่างเพียงพอเพื่อเลี้ยงประชากรภายในประเทศ และส่งออกนารายได้มหาศาลสู่ประเทศ แต่อย่างไรก็ตาม จากสภาพเศรษฐกิจ สังคม และวัฒนธรรมที่เปลี่ยนแปลง จากเดิมเป็นอันมาก อีกทั้งภายใต้กระแสโลกาภิวัตน์การเปลี่ยนแปลงทางด้านเทคโนโลยีการเกิดขึ้นของโรคและภัยคุกคามใหม่ ๆ สถานการณ์ความเสื่อมโทรมของทรัพยากรธรรมชาติและภาวะโลกร้อน ปัจจัยต่าง ๆ เหล่านี้ล้วนส่งผลกระทบต่อสถานการณ์ความมั่นคงและยั่งยืนด้านอาหารของประเทศ (นนทกานต์ จันทร์อ่อน, 2557) ทั้งนี้อาหารจึงเป็นปัจจัยที่สำคัญในการดำรงชีวิตเนื่องจากอาหารเป็นแหล่งพลังงานให้มนุษย์ใช้ประกอบกิจกรรมเพื่อดำเนินชีวิตประจำวันต่าง ๆ และอาหารยังมีส่วนที่ช่วยสร้างการพัฒนาสติปัญญาของมนุษย์เพื่อสนองความเจริญก้าวหน้าทางด้านอื่น ๆ อีก ปัจจุบันความมั่นคงด้านอาหารเป็นประเด็นที่ได้รับความสนใจทั้งในระดับประชาคมโลก ระดับประเทศ และระดับครัวเรือน เนื่องจากอาหารเป็นหนึ่งในปัจจัย 4 ที่มีความสำคัญอย่างยิ่งต่อการดำรงชีวิตของมนุษย์และความมั่นคงทางอาหาร ได้กลายเป็นปัญหาความมั่นคงรูปแบบใหม่ที่หลายประเทศกำลังเผชิญ และสร้างมาตรการรับมือกับความท้าทายดังกล่าวเพื่อความอยู่รอดของประชากรในประเทศ และประชากรโลก โดยเฉพาะอย่างยิ่งประเทศกำลังพัฒนาเป็นปัญหาที่กำลังทวีความรุนแรงมากขึ้น อันเป็นผลจากการเปลี่ยนแปลงของภูมิอากาศ การเกิดวิกฤตด้านพลังงาน ความเสื่อมโทรมของสภาพแวดล้อม และการให้ความสำคัญของการผลิตพืชอาหารลดลง เน้นการผลิตพืชพลังงานมากขึ้น พื้นที่ทำการเกษตรลดลง จึงทำให้ราคาพืชอาหารสูงขึ้น จนทำให้ประชากรที่ยากจนไม่สามารถเข้าถึงอาหารได้ ในปัจจุบันสถานการณ์ความมั่นคงด้านอาหารและโภชนาการของโลกอยู่ในสถานะลัมเหลว เนื่องจาก

จำนวนคนขาดสารอาหารของโลกเพิ่มขึ้นสูง โดยในปี พ.ศ. 2560 คาดว่าจะมีจำนวนคนขาด สารอาหาร 821 ล้าน คน หรือประมาณ 1 ใน 9 ของประชากรโลก โดยมีเหตุมาจากความแปรปรวน ความรุนแรงของสภาพภูมิอากาศ และข้อพิพาท ความรุนแรงในหลายประเทศทั่วโลก (Food and Agriculture Organization of the United Nations, 2018)

ทั้งนี้ปัญหาความมั่นคงทางอาหารนับวันยิ่งจะทวีความรุนแรงมากขึ้นจากสภาพแวดล้อมแล้ว ยังมีวิกฤติต่าง ๆ ของโลก เช่น วิกฤติเศรษฐกิจ วิกฤติโรคระบาด ส่งผลกระทบต่อความมั่นคงทางอาหาร โดยเฉพาะครัวเรือนที่มีรายได้น้อย (วิรัชพัชร ประเสริฐศักดิ์, 2558) จากสถานการณ์ดังกล่าวประเทศไทยตกอยู่ในสภาพที่น่าเป็นห่วงมากยิ่งขึ้น เมื่อการเพิ่มขึ้นของประชากรทำให้เกิดการร่วมแบ่งปันการใช้อาหาร ที่ดินสำหรับการสร้างอาหารของประเทศไทยลดน้อยลงไป ที่ดินที่มีอยู่ก็มีคุณภาพที่ด้อยลงไป การใช้สารเคมีอย่างหลากหลาย ขาดความรู้ในเรื่องการผลิตหรือการเกษตร ขาดแคลนแหล่งน้ำที่มีคุณภาพและเพียงพอ ขาดการบริหารจัดการที่ดีพอ และการผลิตอาหารที่ไม่ปลอดภัยสำหรับการบริโภค รวมทั้งสร้างภาระทั้งด้านเศรษฐกิจและสังคมให้แก่ส่วนรวมมากยิ่งขึ้นที่สำคัญที่ถือว่ามีความเสี่ยงเป็นอย่างมากต่อด้านอาหารของสังคม และสิ่งที่น่าเป็นห่วงเป็นอย่างมาก คือ กระแสอันเชี่ยวกรากของกระแสโลกาภิวัตน์ที่ถาโถมเข้ามาอย่างต่อเนื่อง อันได้แก่ กระแสการเปิดการค้าเสรี และที่กำลังก้าวเข้ามาในลักษณะเป็นทั้งโอกาสและภัยคุกคามของประเทศไทย ในขณะนี้ก็คือ เรื่องของการก้าวเข้าสู่การเป็นประชาคมอาเซียนทำให้สถานการณ์ด้านอาหารของประเทศ ก้าวไปในทิศทางที่จะต้องเผชิญหน้ากับการแข่งขันในเชิงธุรกิจการค้าในระดับที่สูง กระทั่งไม่สามารถคงสถานะเป็นผู้ส่งออกด้านอาหารในระดับต้นที่สามารถสร้างรายได้ให้กับประเทศและดึงเงินตราเข้าประเทศได้อย่างมากมาย เช่น แต่ก่อน (อภิญา ตันทวีวงศ์, 2556) ส่วนในด้านของแหล่งอาหารผลิตเองก็มีการเปลี่ยนแปลงไปจากอดีต จากสังคมแห่งการพึ่งตนเองภายใต้สังคมเกษตรกรรมที่ผลิตเพื่ออยู่เพื่อกินเป็นหลัก มาเป็นสังคมแห่งการผลิตภายใต้ระบบทุนนิยมที่ผลิตเพื่อการค้าในเชิงพาณิชย์สนองความต้องการของตลาดภายในประเทศและตลาดโลก ตามนโยบายเพื่อการส่งออกผลผลิตทางการเกษตร ส่งผลให้การผลิตที่อยู่บนฐานของความหลากหลายทางชีวภาพของชุมชนชนบทค่อย ๆ เปลี่ยนมาสู่การผลิตเฉพาะอย่างมากขึ้น ซึ่งวิธีการผลิตที่เปลี่ยนแปลงไปดังกล่าวก่อให้เกิดวิกฤติด้านความมั่นคงทางอาหาร (ปิยนาล อิมดี, 2547) ได้แก่ ต้นทุนการผลิตที่สูง การสูญเสียที่ดินทำกิน ความเสื่อมโทรมของทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม การลดลงของแรงงานภาคเกษตร ความเหลื่อมล้ำเชิงเศรษฐกิจและรายได้ระหว่างภาคการเกษตรกับภาคธุรกิจ (ปิยาพร อรุณพงษ์, 2556) อีกทั้งการเปลี่ยนแปลงวัฒนธรรมจากการผลิตแบบยังชีพสู่การผลิตเพื่อการค้า ยังส่งผลต่อความไม่มั่นคงทางอาหารของเกษตรกร (ยศ สันตสมบัติ, 2548)

ดังนั้น ชุมชนจึงเห็นความสำคัญของศักยภาพคนและทรัพยากรที่มีนำไปสู่การพัฒนาที่ยั่งยืนได้ โดยการดึงเอาศักยภาพของทุนชุมชนที่มีอยู่ในชุมชนท้องถิ่นนั้น ๆ ออกมาร่วมอนุรักษ์ พัฒนา และต่อยอดการใช้ประโยชน์ได้อย่างเหมาะสมในการจัดการตนเองของชุมชน จากสถานการณ์ดังกล่าวทำให้เกิดการรวมตัวของเครือข่ายเกษตรและอาหารเพื่อสุขภาพ ได้ แลกเปลี่ยนเรียนรู้ เชื่อมร้อย ถักทอกลุ่มเครือข่ายต่าง ๆ ขึ้นมาเป็นรูปธรรมไปสู่พื้นที่ชุมชนท้องถิ่นอื่น ๆ โดยมีทิศทางการพัฒนาระบบเกษตรและอาหารเพื่อสุขภาพ มีหลักคิดสำคัญ 3 ประการ ได้แก่ อธิปไตยทางอาหาร การส่งเสริมสิทธิชุมชน และการจัดการทรัพยากรให้เกิดความสมดุลยั่งยืน ในการจัดการผลผลิตที่เกื้อกูลและเหมาะสมกับบริบทพื้นที่ เพื่อให้มีปริมาณอาหารที่เพียงพอ มีคุณภาพอาหารปลอดภัย สร้างหลักประกันในชีวิต ด้วยการเสริมสร้างความมั่นคงทางเศรษฐกิจ มีหลักประกันทางรายได้ ตามยุทธศาสตร์ชาติ 20 ปี ที่ได้กำหนดมาตรการรับมือ สร้างทางเลือก ทางรอดให้กับประชากรโลก โดยเฉพาะประเทศกำลังพัฒนาที่ปัญหานี้ได้ทวีความรุนแรงมากขึ้น ทั้งจากการเปลี่ยนแปลงสภาพภูมิอากาศ เกิดวิกฤติพลังงาน เกิดความเสื่อมโทรมของทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม การให้ความสำคัญในการผลิตพืชอาหารน้อยลง จึงทำให้พืชพันธุ์ธัญญาหาร พันธุ์กรรมพืชและสัตว์ที่มีคุณค่าทางอาหารและโภชนาการสูงมีราคาสูง จนยากที่ประชากรส่วนใหญ่จะได้เข้าถึงอาหารได้อย่างเพียงพอปลอดภัย โดยมีอธิปไตยทางอาหาร กล่าวคือ การเรียกร้องสิทธิในการ

กำหนดและตัดสินใจในเรื่องเกษตรและอาหาร โดยเฉพาะสิทธิในการผลิต และสิทธิของผู้ผลิต ถึงแม้แนวคิดอธิปไตยทางอาหารจะเห็นด้วยกับแนวคิดสิทธิทางอาหารและแนวคิดความมั่นคงทางอาหารที่สนับสนุนให้ประชาชนทุกคนมีสิทธิที่จะเข้าถึงอาหารอย่างเพียงพอ ปลอดภัย และมีคุณภาพต่อการดำรงชีวิต (ทวิวัตร เกรือสาย และคณะ, 2562) จนกระทั่งเกิดเป็นชุมชนบริหารจัดการตนเอง มีกระบวนการขับเคลื่อนที่มีพลังที่สุดในปัจจุบัน และถ้าชุมชนท้องถิ่นสามารถจัดการอาหารด้วยตนเองได้โดยใช้ศักยภาพ ความรู้ ภูมิปัญญา ความสามารถที่ตนมีอยู่ โดยชุมชนสามารถพึ่งตนเองและจัดการตนเองได้ (โกวิทย์ พวงงาม, 2562) ดังนั้น หากชุมชนสามารถพึ่งตนเอง และจัดการตนเองด้านอาหารได้อย่างพอเพียงก็จะทำให้เกิดความมั่นคงทางอาหารอย่างยั่งยืน จึงจำเป็นต้องมีการส่งเสริมและสนับสนุนชุมชนให้มีความสามารถเสริมสร้างความมั่นคงทางอาหาร โดยผู้เขียนได้รวบรวมและเรียบเรียงเรื่องการจัดการตนเองของชุมชนท้องถิ่นเพื่อสร้างเสริมความมั่นคงทางอาหารของชุมชนสู่ความยั่งยืน รวมถึงความสำคัญถึงกระบวนการเข้าถึงอาหารได้อย่างเพียงพอปลอดภัย โดยนำเสนอในประเด็นนี้ คือ ชุมชนท้องถิ่น คือ ฐานรากของประเทศ การเสริมสร้างศักยภาพชุมชนเพื่อการจัดการตนเองของชุมชนท้องถิ่น ความมั่นคงทางอาหารของชุมชนในบริบทสังคมไทย และแนวทางการสร้างอธิปไตยทางอาหารอย่างยั่งยืนของชุมชนในประเทศไทย

ชุมชนท้องถิ่น คือ ฐานรากของประเทศ

จากวิกฤตการณ์และการเปลี่ยนแปลงของโลกในศตวรรษที่ 21 ส่งผลกระทบต่อสถานการณ์การเปลี่ยนแปลงของประเทศไทย อาทิเช่น การเข้าสู่สังคมผู้สูงอายุ ช่องว่างหรือความเหลื่อมล้ำทางสังคม การเปลี่ยนแปลงเทคโนโลยีอย่างรวดเร็ว การก้าวตามกระแสโลกาภิวัตน์ไม่ทัน ภาวะโลกร้อน และภัยพิบัติธรรมชาติที่รุนแรงขึ้น จากปัญหาที่กล่าวมาจึงทำให้ยุทธศาสตร์ชาติเข้ามามีส่วนร่วมในการลดความเสี่ยงและมุ่งความท้าทายที่สำคัญของประเทศในระยะ 20 ปี ข้างหน้า เพื่อมุ่งหาทางออกการเปลี่ยนแปลง ปัจจัยและเงื่อนไขต่าง ๆ จากกรอบยุทธศาสตร์การจัดการด้านอาหารฉบับนี้ได้เชื่อมโยงทุกมิติที่เกี่ยวข้องกับอาหารจาก ภาคการเกษตร การแปรรูป การบริการ สุขโภชนาการ สุขภาพผู้บริโภค ตลอดจนถึงวัฒนธรรม การท่องเที่ยวการบริการและการค้า โดยน้อมนำหลัก “ปรัชญาของเศรษฐกิจพอเพียง” มาเป็นหลักคิดพื้นฐานในการวางกลยุทธ์เพื่อให้เกิดการพัฒนาในทุกมิติอย่างสมดุล เน้นการนำความรู้และปัญญามาสู่การปฏิบัติที่มีคุณธรรมและจริยธรรม รวมทั้งคำนึงถึงการปฏิรูปและพัฒนาต่าง ๆ ทั้งระดับโลกและประเทศ ได้แก่ เป้าหมายการพัฒนาที่ยั่งยืนของสหประชาชาติ (Sustainable Development Goals: SDGs) ยุทธศาสตร์ชาติ 20 ปี (พ.ศ. 2560 - 2579) และแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ 12 (พ.ศ.2560 - 2564) เพื่อให้การดำเนินงานของทุกภาคส่วนในห่วงโซ่อาหารเกิดการรวมพลังและประสานบูรณาการการดำเนินงานไปในทิศทางเดียวกัน (คณะกรรมการอาหารแห่งชาติ, 2560) จากการพัฒนาเศรษฐกิจฐานรากตามยุทธศาสตร์ชาติ 20 ปี ให้ประเทศมีความมั่นคง มั่งคั่ง ยั่งยืน เป็นประเทศพัฒนาด้วยการพัฒนาตามปรัชญาของเศรษฐกิจพอเพียง แบ่งออกเป็น 6 ด้าน ได้แก่ 1) ด้านความมั่นคง 2) ด้านการสร้างความสามารถในการแข่งขัน 3) ด้านการพัฒนาทรัพยากรมนุษย์ 4) ด้านการสร้างโอกาสและความเสมอภาคทางสังคม 5) ด้านการสร้างคุณภาพชีวิตที่เป็นมิตรกับสิ่งแวดล้อม และ 6) ด้านพัฒนาการบริหารจัดการภาครัฐ (ประสงค์ ตันพิชัย และคณะ, 2564)

ทั้งนี้การดำเนินงานเพื่อรักษาความมั่นคงด้านอาหารของประเทศนั้น ต้องพิจารณาให้ครอบคลุมตั้งแต่ความมั่นคงและยั่งยืนของฐานทรัพยากรธรรมชาติและปัจจัยการผลิต การบริหารจัดการในห่วงโซ่การผลิตให้เกิดการผลิตที่มีประสิทธิภาพและมีความยั่งยืน และระบบการกระจายอาหารที่มีประสิทธิภาพ ทั้งนี้การดำเนินงานขับเคลื่อนจำเป็นต้องมีปัจจัยและโครงสร้างพื้นฐานสนับสนุนการดำเนินงานความมั่นคงด้านอาหาร ประกอบด้วย การวิจัย พัฒนาเทคโนโลยี และนวัตกรรม การมีเครือข่ายความร่วมมือของภาครัฐ วิชาการ เอกชน และภาค

ประชาชน และมีระบบรองรับในภาวะวิกฤติเพื่อรักษาเสถียรภาพความมั่นคงด้านอาหารและโภชนาการของประเทศ กล่าวคือ คนทุกคนทั้งในระดับบุคคล ระดับครัวเรือน ระดับประเทศ ระดับภูมิภาค และระดับโลก สามารถเข้าถึง อาหารที่เพียงพอ ความปลอดภัยและมีคุณค่าทางโภชนาการทั้งในทางกายภาพและเศรษฐกิจที่ตอบสนองความต้องการและความพึงพอใจเพื่อการมีคุณภาพชีวิตที่ดี ซึ่งในมิติของความมั่นคงทางอาหาร ได้แบ่งออกเป็น 4 มิติ คือ 1) ความพอเพียงของอาหาร 2) การเข้าถึงอาหาร 3) การนำอาหารไปใช้ประโยชน์ 4) การมีเสถียรภาพทางอาหาร เพื่อนำไปการขับเคลื่อนชุมชนสู่ความยั่งยืนจะต้องมองแบบองค์รวมทุกมิติ เรื่องทรัพยากร ทุนสังคม ทุนการเงิน และสิ่งที่ต้องเพิ่มเติมให้ชุมชน คือ ปัญญา และเทคโนโลยี ซึ่งชุมชนท้องถิ่นต้องพัฒนาฐานรากของประเทศ ให้ครอบคลุมเศรษฐกิจใหม่ทั้ง 6 ด้าน อันได้แก่ 1) เศรษฐกิจชีวภาพ เน้นการนำความรู้ระดับสูงด้านเทคโนโลยีชีวภาพ และต้นทุนด้านความหลากหลายทางชีวภาพเป็นตัวขับเคลื่อน 2) เศรษฐกิจหมุนเวียน เน้นการใช้ประโยชน์จากวัสดุต่าง ๆ และการนำวัสดุเหลือทิ้งสร้างเป็นผลิตภัณฑ์ต่าง ๆ 3) เศรษฐกิจสีเขียว ที่เน้นส่งผลดีต่อสิ่งแวดล้อม และการพัฒนาที่ยั่งยืนเป็นเป้าหมายสูงสุด 4) เศรษฐกิจอัจฉริยะ เป็นการนำความรู้ด้านเทคโนโลยีสารสนเทศมาอำนวยความสะดวก ช่วยวางแผน และจัดการระบบต่าง ๆ ให้ดีขึ้น 5) เศรษฐกิจร่วมใช้ประโยชน์ เป็นระบบเศรษฐกิจแบบใหม่ที่อิงกับการให้บริการแบบทางเลือกต่าง ๆ สามารถเลือกใช้ประโยชน์ได้ตามความต้องการ ได้อย่างสะดวกและยืดหยุ่นกว่าเดิม และ 6) เศรษฐกิจผู้สูงอายุ ระบบที่นำความรู้ เทคโนโลยี และนวัตกรรมมาสร้างผลิตภัณฑ์และบริการที่รองรับ เพื่อพึ่งพาตนเองได้ ใช้ชีวิตอย่างมีคุณภาพและความสุข อีกทั้งกลุ่มผู้พิการและผู้ด้อยโอกาสด้วย (สำนักงานพัฒนาวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยีแห่งชาติ (สวทช.), 2566)

สำหรับเกณฑ์ชี้วัดสถานการณ์ความมั่นคงทางอาหารในระดับท้องถิ่น ประกอบด้วย 1) การมีอาหารเพียงพอกับความต้องการบริโภคภายในครัวเรือนและชุมชน 2) สมาชิกในครัวเรือนและชุมชนต้องเข้าถึงอาหารได้ทั่วถึง เท่าเทียม 3) ระบบการจัดการที่ดี เพื่อให้มีอาหารที่เพียงพอกับความต้องการบริโภคภายในครัวเรือนและชุมชน รวมถึงการรักษาระบบนิเวศให้เกิดความหลากหลายทางชีวภาพหรือให้มีความสมดุลอยู่เสมอ จากการศึกษาแนวคิดทางด้านความมั่นคงทางอาหาร สามารถสรุปเพื่อนำมาเป็นกรอบความคิดในการศึกษาด้านความมั่นคงทางอาหารในระดับชุมชนได้ว่า ความมั่นคงทางอาหารนั้นเป็นการที่ครอบครัวและชุมชนมีความสามารถในการพึ่งตนเองทางด้านอาหาร รวมทั้งมีความสามารถเข้าถึงหรือตัดสินใจด้านทรัพยากรอาหารได้อย่างเป็นธรรม เพื่อนำมาบริโภคในชีวิตประจำวันได้ในปริมาณที่เพียงพอต่อความต้องการและความพึงพอใจของคนในชุมชนด้วยวิธีการเก็บหาอาหารตามธรรมชาติ โดยจะต้องมีสิทธิเข้าถึงในทรัพยากรธรรมชาติได้โดยไม่ถูกจำกัดพื้นที่ในการใช้ประโยชน์ และการใช้ประโยชน์จากทรัพยากรจะต้องอยู่บนพื้นฐานการการบริหารจัดการที่ยอมรับและปฏิบัติร่วมกัน และการผลิตอาหาร (ระบบการเกษตร) โดยที่คนในชุมชนสามารถใช้ทักษะและเครื่องมือหรือเทคโนโลยีที่เหมาะสมเพื่อนำอาหารจากแหล่งต่าง ๆ มาบริโภคในชีวิตประจำวันได้อย่างพอเพียงและต่อเนื่องอย่างยั่งยืน รวมถึงการแลกเปลี่ยนหรือการซื้อ และการเกื้อหนุนกันในทางวัฒนธรรมการแบ่งปัน ทั้งนี้ได้มีปัจจัยสำคัญที่ส่งผลต่อความมั่นคงทางอาหารใน 3 มิติที่สำคัญ คือ การมีอยู่ของอาหาร (Food Availability) ที่มีเงื่อนไขอยู่ที่ฤดูกาล แหล่งอาหาร และความอุดมสมบูรณ์ของทรัพยากรธรรมชาติ, ความสามารถในการเข้าถึงอาหาร (Food Accessibility) หรือความสามารถในการมีอาหารได้ (Affordability) ซึ่งเกี่ยวข้องกับเรื่องสิทธิในการเข้าถึงอาหาร และการใช้อาหารให้เป็นประโยชน์ (Food Utilization) (สุธานี มะลิพันธ์, 2552) ดังนั้น การจัดการโดยชุมชนท้องถิ่นให้ครบวงจรโดยมีการสร้างทุนและกองทุนที่เข้มแข็ง มีการผลิตอาหารและความจำเป็นพื้นฐานต่าง ๆ สำหรับคนในพื้นที่อย่างพอเพียงและพัฒนาเป็นวิสาหกิจเพื่อสังคมหรือเป็นธุรกิจของชุมชน กล่าวคือ การพัฒนาศักยภาพของชุมชนท้องถิ่นซึ่งเป็นรากฐานของสังคม จึงจำเป็นต้องสนับสนุนการเปลี่ยนแปลงในระดับฐานรากของสังคมให้มุ่งสู่ชุมชนเข้มแข็งและจัดการตนเองได้ โดยให้ชุมชนท้องถิ่นสามารถพึ่งพาตนเองได้ด้วยกระบวนการวางแผนการบริหารการพัฒนาภายใต้หลักปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียง

การเสริมสร้างศักยภาพชุมชนเพื่อการจัดการตนเองของชุมชนท้องถิ่น

การเสริมสร้างศักยภาพชุมชนเพื่อการจัดการตนเองของชุมชนท้องถิ่น จากทุนชุมชนเป็นความสัมพันธ์ที่ สละสลวยในรูปของความไว้วางใจ (trust) ความเข้าใจซึ่งกันและกัน (mutual understanding) การให้คุณค่าร่วม (shared value) และพฤติกรรมที่เชื่อมโยงสมาชิกของเครือข่ายและชุมชน เข้าด้วยกันทำให้ความร่วมมือนั้น เกิดขึ้นได้จริง (Cohen, D. & Prusak, L., 2001) ทุนชุมชนมีบทบาทที่สำคัญอันเป็นผลสะท้อนให้เห็นถึงศักยภาพ ในการจัดการตนเองของชุมชนท้องถิ่นและสามารถนำไปสู่การพัฒนาที่ยั่งยืนได้ โดยการดึงเอาศักยภาพของทุน ชุมชนที่มีอยู่ในชุมชนท้องถิ่นนั้น ๆ ออกมาร่วมอนุรักษ์ พัฒนา และต่อยอดการใช้ประโยชน์ได้อย่างเหมาะสม สามารถตอบสนองความต้องการ และนำไปสู่การแก้ไขปัญหาของชุมชนด้วยการพึ่งพาตนเอง (Puang-ngam, K., 2010) ซึ่งในมิติการจัดการตนเองของชุมชนท้องถิ่นเชิงโครงสร้างและองค์ประกอบของการพัฒนาที่ยั่งยืนถือเป็นการ จัดการการพัฒนาทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม ดิน น้ำ ป่า อากาศ ให้มีความสมบูรณ์เพื่อสิ่งแวดล้อมที่ ปราศจากมลพิษ เอื้อต่อ การดำเนินชีวิตของคนในพื้นที่และนำทุนดังกล่าวมาแปรรูปเข้าสู่กระบวนการจัดการ เศรษฐกิจชุมชนบนฐานทุนทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม และจะนำไปสู่สังคมสวัสดิการที่สร้างความอยู่ดีกิน ดี (วันชัย ธรรมสังการ และคณะ, 2565) ดังนั้น ชุมชนท้องถิ่นต้องมีความสามารถและศักยภาพในการจัดการกับ ปัญหา และสามารถจัดการความสัมพันธ์ของชุมชน หรือจัดการกับสิ่งต่าง ๆ ที่เกิดขึ้นในชุมชน ที่ตั้งอยู่บนพื้นฐาน ของความอิสระ ทั้งทางด้านความคิด การแสดงออก และมีองค์ความรู้ (Knowledge) ที่อาจจะถ่ายทอดมาใน รูปแบบของภูมิปัญญาท้องถิ่น ซึ่งอาจแสดงออกมาในรูปแบบของการจัดทำแผนงานและโครงการ เพื่อกำหนดแนว ทิศทางการพัฒนาชุมชนของตนในชุมชนท้องถิ่น โดยคนในชุมชนท้องถิ่น และเพื่อคนในชุมชนท้องถิ่นโดยคำนึงถึงหลัก ความเสมอภาค เป็นธรรม สิทธิมนุษยชน และอัตลักษณ์ของชุมชนท้องถิ่น (โกวิทย์ พวงงาม, 2562)

การจัดการตนเองของชุมชนท้องถิ่น เพื่อให้ชุมชนท้องถิ่นสามารถที่จะพึ่งตนเองได้นั้น ถือว่ามีความสำคัญ อย่างยิ่งต่อการพัฒนาชุมชนให้เกิดความยั่งยืน แต่การจัดการตนเองของชุมชนท้องถิ่นตามสิทธิชุมชนที่มีอยู่ตาม ธรรมชาติ ในอดีตการจัดการตัวเองของชุมชนท้องถิ่นที่เราใช้ภูมิปัญญา จนมาถึงปัจจุบันถูกปิดกั้นเนื่องจากมีการ นำกระบวนการบริหารจัดการเชิงอำนาจจากภายนอกเข้ามามากขึ้น ทั้งนี้การจัดการตนเองของชุมชนท้องถิ่นไม่ได้ เบ็ดเสร็จทั้งหมด ไม่เน้นกระบวนการชุมชนเข้มแข็งหรือพึ่งตนเอง แต่เน้นการรับบริการ รับการสงเคราะห์ ใน ขณะเดียวกันหากชุมชนจัดการเบ็ดเสร็จ ไขทรัพยากร งบประมาณการบริหารจัดการชุมชน โดยไม่นำวิถีคิดแบบ เงินเป็นตัวตั้ง กำไร และผลประโยชน์ หรือการแปรวัฒนธรรมภูมิปัญญาเป็นสินค้า (นภาพรณ หะวานนท์ และคณะ , 2550) หรือนำค่านิยมในระบบทุนนิยม หรือเศรษฐกิจทุนนิยม ที่เป็นระบบเศรษฐกิจที่มุ่งแสวงหากำไรที่ สามารถตีค่าทุกอย่างออกมาเป็นตัวเงินได้หมด แม้แต่น้ำใจ ความช่วยเหลือ เอื้ออาทรต่อกันก็สามารถคิดเป็นเงิน ได้ทำให้เกิดค่านิยมที่เห็นแก่ตัว เพราะต้องการ “เงิน” เพื่อเป็นเครื่องแสดงออกที่ทำให้เห็นว่ามีฐานะทางสังคม ซึ่งเป็นระบบที่ทำให้สังคมที่กำลังเปลี่ยนแปลงไปสู่ความทันสมัยมากเกินไป หรือเรียกว่า “ทวิลักษณ์” (dualism) กล่าวคือ การที่มีภาวะที่แตกต่างกันมากดำรงอยู่ควบคู่กัน เช่น ด้านเศรษฐกิจ ภาคเกษตร และภาคธุรกิจ อุตสาหกรรมที่คู่กัน แต่มีความไม่มีความเท่าเทียมกันเนื่องจากมีพฤติกรรมทางการเมืองแบบอุปถัมภ์ (ศรายุทธ ศษ พงศ์ และคณะ, 2563) เห็นได้ว่า การพัฒนาชุมชนมีหลักการและเป้าหมายสำคัญสุด คือ การที่จะให้ประชาชน มี ความเป็นอยู่ที่ดี สามารถพึ่งตัวเองได้อย่างยั่งยืน

ดังนั้น หากชุมชนท้องถิ่นมอง “มูลค่า” เป็น “คุณค่า” หรือการปรับเปลี่ยนฐานคิดเพื่อต่อสู้กับระบบทุน นิยม จึงก่อเกิดการรวมกลุ่มของภาคประชาชนขึ้น เพื่อรักษาทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมให้กลับคืนมา มี การระดมคน ทรัพยากร และทุนเงิน เพื่อสร้างแหล่งทุนให้เกิดขึ้นเองในชุมชนช่วยเหลือกันเองในชุมชนจนพัฒนา ไปสู่ความกินดีอยู่ดีและมีศักดิ์ศรี รวมทั้งการน้อมนำหลักปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียงมา เป็นหลักในการจัดการ ตนเองของชุมชน ซึ่งทุนชุมชนที่มีผลต่อการจัดการตนเองเพื่อการพัฒนาที่ยั่งยืน (วันชัย ธรรมสังการ และคณะ,

2565) ประกอบด้วย 1) ทุนมนุษย์ ได้แก่ ประชาชนชาวบ้าน ผู้นำชุมชน และแรงงานในชุมชน 2) ทุนสังคม มีลักษณะความสัมพันธ์แบบเครือข่าย 3) ทุนกายภาพ เป็นสิ่งอำนวยความสะดวกที่เกิดจากความ ร่วมมือระหว่างภาครัฐและประชาชนจัดสร้างขึ้นเพื่อตอบสนองความต้องการในโครงสร้างพื้นฐาน 4) ทุนธรรมชาติ ที่ดิน น้ำ ป่า อากาศ ที่สมบูรณ์ 5) ทุนการเงิน และ 6) ทุนทางวัฒนธรรม ความรู้ ภูมิปัญญา ประเพณี (Akkaraseranee, N., 2012) และศักยภาพในการจัดการตนเองของชุมชนท้องถิ่นเพื่อการพัฒนาที่ยั่งยืน ประกอบด้วย 1) ศักยภาพในการจัดการตนเองด้านทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม 2) ศักยภาพในการจัดการตนเองด้านเศรษฐกิจ และ 3) ศักยภาพในการจัดการตนเองด้านสังคม

ความมั่นคงทางอาหารของชุมชนในบริบทสังคมไทย

ความมั่นคงทางอาหาร เป็นสิ่งบ่งชี้ต่างวัฒนธรรมในสังคมไทยการดำเนินการต่อปัญหาความเปราะบางด้านความมั่นคงทางอาหารของคนไทยที่มีความซับซ้อนทั้งเชิงโครงสร้างและเชิงพฤติกรรมของผู้ที่เกี่ยวข้อง ที่สำคัญ คือ ความเชื่อและวัฒนธรรมที่ส่งผลต่อความมั่นคงทางอาหารของผู้คน จึงจำเป็นต้องเข้าใจทัศนคติของผู้คนในสังคม และมีเครื่องมือที่ช่วยประเมินและ/หรือส่งสัญญาณต่อวิกฤตการณ์ที่จะเกิดขึ้นได้อย่างทันท่วงที โดยเฉพาะในระดับของชุมชน เครื่องมือที่นิยมใช้กันที่สะดวกและเหมาะสมกับชุมชน คือ ตัวบ่งชี้ความมั่นคงทางอาหารในระดับชุมชน อันจะช่วยกระตุ้นเตือนให้ผู้คนตระหนักและเฝ้าระวัง ตลอดจนส่งสัญญาณเตือนภัยจากปัญหาความมั่นคงทางอาหารเพื่อให้ชุมชนเร่งดำเนินการจัดการเพื่อสร้างหลักประกันความมั่นคงทางอาหารของชุมชนให้มั่นคงยั่งยืน โดยเฉพาะในสังคมที่มีความหลากหลายทางวัฒนธรรม เฉกเช่น สังคมไทยที่ผู้คนมีวัฒนธรรมโดดเด่น ทั้งวัฒนธรรมไทย พุทธ และมุสลิม การมีสิ่งบ่งชี้ให้ครอบคลุมทั้งสองวัฒนธรรมหลัก ที่สำคัญตัวบ่งชี้ในต่างวัฒนธรรมจะมีความเหมือนหรือมีความต่างกันอย่างใด เพื่อที่จะนำไปสู่การกำหนดนโยบาย และ/หรือแผนงานในการดำเนินการให้เหมาะสม (สุพรรณิ ไชยอำพร, 2560) ในยุทธศาสตร์การพัฒนา กล่าวคือ ยุทธศาสตร์ความ เข้มแข็งภาคการเกษตร ความมั่นคงของอาหารและพลังงาน ซึ่งให้ความสำคัญกับการดูแลและใช้ประโยชน์จากทรัพยากรธรรมชาติที่เป็นฐานการผลิตภาคการเกษตรอย่างรู้คุณค่า เพื่อความยั่งยืนในการพัฒนา สร้างความมั่นคงในอาชีพและรายได้แก่เกษตรกร ทั้งการสร้างความมั่นคงทางด้านอาหารและพลังงานชีวภาพด้าน คริวเรือนชุมชนและประเทศ เพื่อสร้างภูมิคุ้มกันและความเข้มแข็งให้กับภาคเกษตร

ในสังคมไทยนั้น ผู้คนมีความเชื่อสืบต่อกันมา ว่ายังมีความอุดมสมบูรณ์ด้านอาหาร ดังจะเห็นได้จากกล่าวที่ว่า ประเทศไทยยังเป็นผู้ให้อาหาร ในน้ำ มีปลา ในนามีข้าว จึงได้รับสมญานามว่าเป็น “ครัวของโลก” ด้วยความเชื่อเช่นนี้ จึงทำให้ผู้คนโดยเฉพาะปัจจุบันยังไม่ได้ตระหนัก หรือรับรู้ถึงสัญญาณความ ไม่มั่นคงทางอาหาร ทั้งในมิติของความปลอดภัย การเข้าถึงทรัพยากรด้านอาหารซึ่งมีราคา ที่แพงขึ้น หรือ หาซื้อได้ยากขึ้น ตลอดจนการลดปริมาณความหลากหลายที่ได้ปรากฏขึ้น ทางรอดที่จะให้คงภาวะความมั่นคงด้านอาหารนั้น ไม่ให้เปราะบางหรือล่มสลายต่อความไม่มั่นคงด้านอาหาร ก็คือ การจัดการอาหาร ทั้งในภาครัฐและภาคประชาชน (วงศ์ตระกูล มาเกต, 2559) ในการดำเนินงานระบบอาหารในระดับชุมชนท้องถิ่นต้องพิจารณาบริบทของพื้นที่ เมือง ชนบท ซึ่งอาจจะส่งผลให้การดำเนินงานระบบอาหารทั้ง 3 มิติ ทั้งความมั่นคงทางอาหาร อาหารปลอดภัย และโภชนาการสมวัย ซึ่งมีปัจจัยนำเข้าที่ต้องพิจารณาในการดำเนินงาน เช่น ปัจจัยเรื่องคน กลุ่มคน ภูมิปัญญา ทรัพยากรธรรมชาติ วัฒนธรรมอาหาร งบประมาณ หรือหน่วยงานที่เกี่ยวข้อง สำหรับกระบวนการ การดำเนินงานที่สำคัญหลัก ๆ นั้น ประกอบด้วย การเพิ่มพื้นที่ อาหาร การเพิ่มมูลค่า การแปรรูป การสร้างตลาดอาหารปลอดภัย การจัดตั้งศูนย์พิทักษ์สิทธิ์ หรือศูนย์คุ้มครองผู้บริโภค (เพ็ญ สุขมาก, 2564)

ทั้งนี้ ในมิติของความมั่นคงทางอาหาร ได้แบ่งออกเป็น 5 ส่วน ได้แก่ คือ 1) ความพอเพียงของอาหาร มีอาหารกินเพียงพอตลอดปีและไม่มีความขาดแคลนทางอาหาร 2) การเข้าถึงอาหารโดยบุคคลสามารถเข้าถึงอาหารได้อย่างง่าย เช่น มีการเพาะปลูกพืชผักผลไม้ไว้รอบบริเวณบ้าน และสามารถซื้อหาได้ง่าย 3) การนำอาหารไปใช้

ประโยชน์ การนำอาหารไปแบ่งปันแจกจ่ายให้แก่ญาติพี่น้อง เพื่อนบ้าน และนำอาหารไปขายเพื่อเพิ่มรายได้ 4) การมีเสถียรภาพทางอาหาร ครอบครัว/ชุมชน มีอาหารพอเพียงต่อความต้องการไม่มีความขาดแคลน และอาหารต้องมีความปลอดภัยไร้สารพิษ รวมถึงมีที่ดินทำกินเหมาะสม และ 5) การพัฒนาที่ยั่งยืน การดำเนินการโดยคำนึงถึงคนรุ่นหลัง ซึ่งจะต้องผ่านกระบวนการของการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมให้เกิดความยั่งยืนต่อไป (วงศ์ตระกูล มาเกต, 2559) ทั้งนี้ได้สรุปวิธีการสร้างการประกันความมั่นคงทางอาหารแบ่งเป็น 3 วิธี คือ 1) การเก็บอาหาร ชุมชนมีการสำรองอาหารไว้กินในยามฉุกเฉิน เพราะการมีอาหารทำให้สามารถป้องกันความหิวโหยได้ 2) การทำให้พืชผลมีความอุดมสมบูรณ์โดยไม่ใช้ปุ๋ยเคมี และมีบ่อกักเก็บน้ำเพื่อใช้ในการเพาะปลูก 3) การแปรรูปอาหารเพื่อรักษาคุณค่า เพิ่มมูลค่า ให้แก่อาหารและเพิ่มรายได้แก่ครอบครัว

แนวทางการสร้างอธิปไตยทางอาหารอย่างยั่งยืนของชุมชนในประเทศไทย

กรณีศึกษาการจัดการตนเองของชุมชนท้องถิ่นจากชุมชนต้นแบบ

บ้านยางแดง ตำบลคู้ยายหมี อำเภอสนามชัยเขต จังหวัดฉะเชิงเทรา

จุดเริ่มต้นของบ้านยางแดงเกิดจากกลุ่มแม่บ้านเกษตรกรรวมตัวกันตั้งกลุ่มออมทรัพย์เพื่อการพัฒนา แม่บ้านยางแดง โดยเชื่อมโยงกับสถานภาพและบทบาทของผู้หญิงในฐานะผู้ดูแลอาหารการกินของคนในครอบครัว การสนทนาเกิดจากการชักชวนผู้ที่รู้สึกไม่พอใจและสนใจที่จะมาพูดคุยร่วมกันในกลุ่มเล็ก ๆ จนกระทั่งเกิดความคิดว่าตนมีความสำคัญกับการพัฒนา ในฐานะของผู้ดำเนินการพัฒนาด้วยตนเอง จึงเป็นจุดเปลี่ยนที่สำคัญของการเรียนรู้ด้านความมั่นคงทางอาหารของชุมชน ที่ทำให้เกิดการยอมรับบทบาทของสตรีกับการพัฒนาในฐานะผู้ดูแลแหล่งอาหารของชุมชนและการเชื่อมมั่นในพลังของเกษตรกรรายย่อย เนื่องจากกลุ่มออมทรัพย์เพื่อการพัฒนา แม่บ้านยางแดงมีการรวมตัวกันในการแก้ปัญหาหนี้สินของเกษตรกร ด้วยการระดมทุนจากสมาชิกและเป็นพื้นที่ส่งเสริมให้เกิดการแลกเปลี่ยน เรียนรู้ร่วมกันเพื่อแก้ปัญหาต่าง ๆ ของครัวเรือนและชุมชน โดยลดการพึ่งพาทุนจากภายนอก ดูแลต้นทุนการผลิตให้กับสมาชิกที่มีปัญหา มีการดำเนินกิจกรรมควบคู่ไปกับการเพิ่มศักยภาพของครัวเรือนและชุมชนในการช่วยเหลือกันด้านอาหารของชุมชน ด้านแหล่งอาหารท้องถิ่น การพึ่งตนเองด้านอาหาร การเคลื่อนไหว เพื่อรักษาสิทธิในแหล่งอาหารของชุมชนอย่างต่อเนื่อง รวมทั้งขยายผลการทำงานจนมาสู่การก่อตั้งกลุ่มเกษตรกรอินทรีย์ โดยพึ่งพาตนเองได้ด้วยกระบวนการบริหารการพัฒนาภายใต้หลักปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียง และส่งเสริมให้สมาชิกปรับเปลี่ยนระบบการผลิตให้มาเป็นเกษตรกรอินทรีย์ที่มั่นคงทางด้านอาหาร ให้สมาชิกมีรายได้ควบคู่ไปกับการฟื้นฟูสภาพแวดล้อม โดยมีเมล็ดพันธุ์จำหน่ายให้กับสมาชิกมีเงื่อนไขว่า เครือข่ายต่างหมู่บ้านที่ต้องการเข้าร่วมเป็นสมาชิกกลุ่มเกษตรกรอินทรีย์ฯ จะต้องตั้งกลุ่มออมทรัพย์ควบคู่กันไปด้วย ดังนั้น การทำให้ชุมชนตระหนักถึงความสำคัญของการตัดสินใจเลือกที่จะเปลี่ยนแปลงวิถีการผลิตและพฤติกรรมที่จะนำไปสู่การเสริมสร้างความมั่นคงทางอาหารของชุมชนและครัวเรือน ทั้งมิติของตนเองในฐานะที่เป็นเกษตรกรผู้ผลิตและเป็นผู้บริโภค โดยสรุปกระบวนการเรียนรู้ในการจัดการความมั่นคงทางอาหาร แบ่งเป็น 5 ขั้นตอน ได้แก่ ตระหนักและสนใจในปัญหาเรื่องปากท้อง ทบทวนความคิดและกำหนดเป้าหมายร่วมกัน เรียนรู้และปฏิบัติร่วมกัน สรุปบทเรียนเพื่อนำไปใช้เป็นแนวทางในการดำเนินชีวิต การขยายผล และการสร้างภาคีเครือข่าย และสิ่งที่สำคัญ คือ บทบาทที่สำคัญของผู้หญิงต่อการพัฒนาชุมชนให้เข้มแข็งโดยให้ชุมชนสร้างกระบวนการมีส่วนร่วมกับผู้อื่นได้อย่างมีประสิทธิภาพ

ชุมชนลีเล็ด ตำบลคลองน้อย อำเภอพนมพิณ จังหวัดสุราษฎร์ธานี

จากการทำธุรกิจเลี้ยงกุ้งทำให้เกิดการบุกรุกทำลายป่าชายเลนส่งผลให้สภาพป่าชายเลนอยู่ในสภาพเสื่อมโทรม สัตว์น้ำลดลง หลังจากที่ไม่สามารถเลี้ยงกุ้งกุลาดำได้ทำให้ประชาชนในพื้นที่มีหนี้สินจากการเลี้ยงกุ้งกุลาดำ ประมงพื้นบ้านจากที่หาสัตว์ได้ก็มีจำนวนลดลงไม่สามารถประกอบอาชีพได้ ทำให้คนในชุมชนเริ่มที่จะเข้าใจ

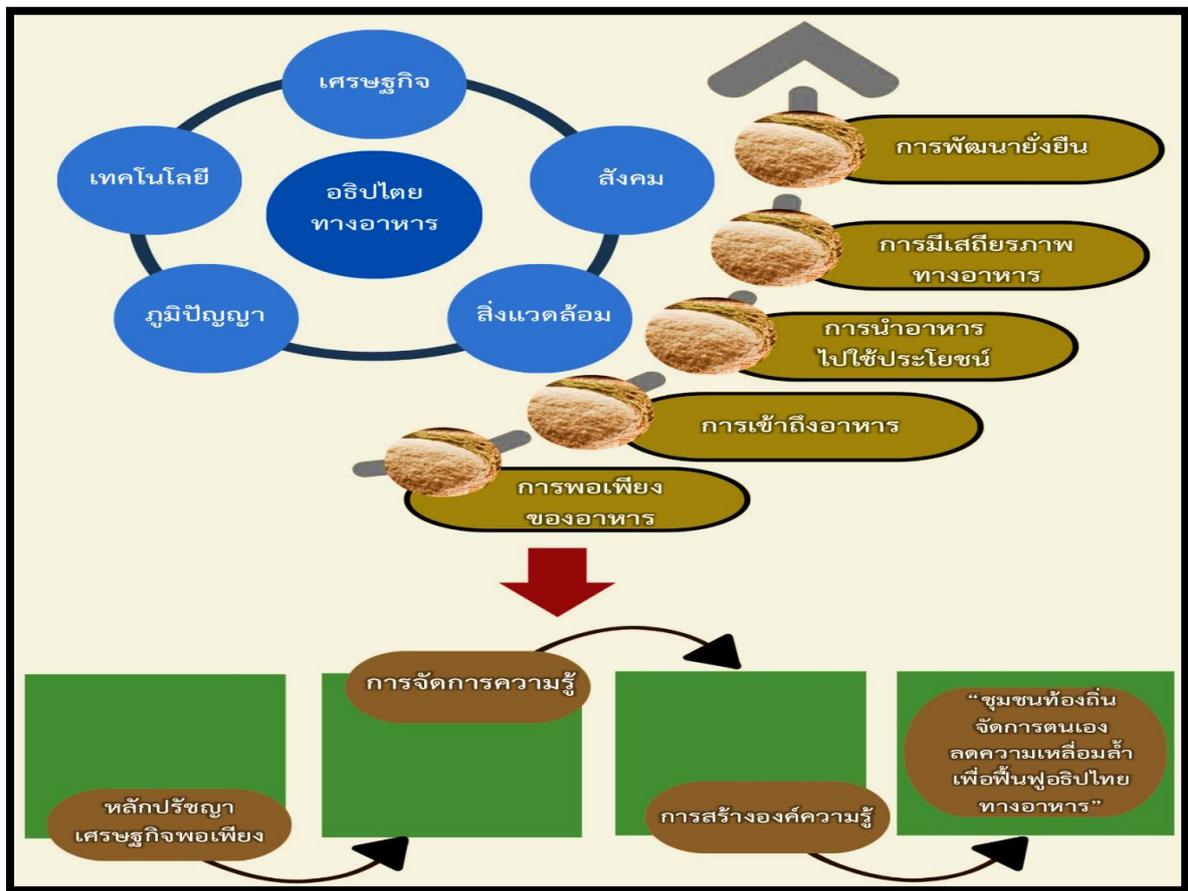
ตระหนักถึงการปากท้อง และธรรมชาติธรรมชาติที่ขาดแคลนไปจะไม่มีถึงรุ่นลูกหลาน จึงได้รวมกลุ่มอาสาสมัคร อนุรักษ์ทรัพยากรสัตว์น้ำขึ้นเพื่อจัดการทรัพยากรธรรมชาติป่าชายเลน โดยสร้างการมีส่วนร่วมในกลุ่มประมง พื้นบ้านให้อาสาสมัครคอยสอดส่องดูแลการใช้ทรัพยากรที่ผิดกฎหมายหรือผิดระเบียบชุมชน และชุมชนร่วมกัน กำหนดเป้าหมายและกฎระเบียบร่วมกัน คือ การจัดการทรัพยากรธรรมชาติป่าชายเลนเพื่อความมั่นคงทางอาหาร ของชุมชนและการเพิ่มความสามารถในการพึ่งตนเองด้านอาหาร โดยส่งเสริมให้คนในชุมชนปลูกผักสวนครัว พืช สมุนไพรต่าง ๆ ของชุมชน เชื่อมโยงกับกลุ่มสมุนไพรเป็นแหล่งรับซื้อและจำหน่ายผลผลิต เพื่อเป็นแหล่ง อาหารและยาในชุมชน รวมทั้งการแปรรูปอาหารเพื่อจำหน่าย โดยสรุปกระบวนการเรียนรู้ในการจัดการความ มั่นคงทางอาหาร ได้แก่ 1) ทูททรัพยากรธรรมชาติ (ป่า ป่าชายเลน น้ำ ดิน แร่ธาตุ) 2) ทูททางสังคม ซึ่งทูททาง สังคมมั่นใจว่าด้วยความสามารถของชุมชน 3) ทูทมนุษย์ ผู้รู้ ปราชญ์ชาวบ้าน ผู้นำ และ 4) ทูทพื้นฐาน เป็นเรื่องที่สำคัญเหมือนกัน เช่น ทูทด้านกองทุนชุมชนฐานทางด้านเศรษฐกิจของชุมชน ทั้งนี้เพื่อให้มีกระบวนการดำเนินงาน ที่ประสบความสำเร็จแก่ชุมชน จะเห็นได้ว่า การพึ่งตนเองด้านอาหาร โดยเฉพาะอย่างยิ่งในมิติของความสามารถ ในการเข้าถึงอาหารที่มาจากฐานทรัพยากรธรรมชาติในชุมชนท้องถิ่นและความสามารถในการผลิตอาหารเพื่อ บริโภคจากในครัวเรือนและชุมชน และการเห็นความสำคัญของการพึ่งตนเองและการพึ่งพาอาศัยกันของคนใน ชุมชน

ดังนั้น จากการวิเคราะห์กรณีศึกษาการจัดการตนเองของชุมชนท้องถิ่นจากชุมชนต้นแบบ ในการสร้าง แนวทางการสร้างอธิปไตยทางอาหารอย่างยั่งยืน กล่าวคือ การจัดการตนเองด้านอาหารที่เป็นสิทธิในการผลิต อาหารเพื่อสุขภาพที่สอดคล้องกับวัฒนธรรม โดยคำนึงถึงระบบนิเวศและวิถีการที่ยั่งยืน และสิทธิที่จะกำหนด ระบบเกษตรกรรมและอาหารของชุมชนเอง โดยพึ่งพาตนเองได้ด้วยกระบวนการบริหารการพัฒนาภายใต้หลัก ปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียง และส่งเสริมให้สมาชิกปรับเปลี่ยนระบบการผลิตเป็นเกษตรอินทรีย์ที่มั่นคงทางด้าน อาหารเพื่อความปลอดภัย ซึ่งเป้าหมายของการเรียนรู้และปฏิบัติการที่เสริมสร้างความมั่นคงทางอาหารครอบคลุม ทั้งด้านการรักษาแหล่งอาหารและแหล่งรายได้ที่สำคัญของครัวเรือนควบคู่ไปกับการมีรายได้เพียงพอต่อการยังชีพ จากกระบวนการผลิตและการตลาด สามารถสรุปกระบวนการเรียนรู้ที่เสริมสร้างความมั่นคงทางอาหารของชุมชน แบ่งได้เป็น 5 ขั้นตอน ได้แก่ 1) ตระหนักและสนใจในปัญหาเรื่องปากท้อง ทบทวนความคิดและกำหนดเป้าหมาย ร่วมกัน 2) เรียนรู้และปฏิบัติร่วมกันสรุปบทเรียนและนำไปใช้เป็นแนวทางในการดำเนินชีวิตและขยายผลและสร้าง เครือข่ายเป้าหมายของการเรียนรู้และปฏิบัติการที่เสริมสร้างความมั่นคงทางอาหาร และ 3) มติการพัฒนา ความสามารถในการแก้ปัญหาและเผชิญกับสถานการณ์ที่จะกระทบต่อความไม่มั่นคงทางอาหารได้ โดยเฉพาะอย่างยิ่งมิติของการปรับเปลี่ยนจากภาวะผู้ตามสู่การเป็นผู้นำในการเปลี่ยนแปลงแก้ปัญหาด้วยตนเอง

สรุป

ประเทศไทยยังเป็นผู้ขาดแคลน ในน้ำมีปลา ในนามีข้าว จึงได้รับสมญานามว่าเป็น “ครัวของโลก” มีการ เข้าถึงอาหารและทรัพยากรอื่น ๆ ที่เป็นสิทธิของปัจเจกชน (Entitlement) มีการผลิตอาหารระบบใหญ่มาจากฐาน การผลิตระดับชุมชนถือเป็นส่วนใหญ่ ซึ่งสำคัญยิ่งต่อความมั่นคงด้านอาหารที่จะทำให้สังคมอยู่รอดได้ สถานการณ์ ที่เกิดขึ้นกับฐานการผลิตระดับชุมชนกลับถูกทำลายลงเรื่อย ๆ จากระบบโครงสร้างสังคมที่เปลี่ยนไป ดังนั้น การ พึ่งพาอธิปไตยทางอาหารเป็นการจัดการตนเองด้านอาหารที่เป็นสิทธิในการผลิตอาหารเพื่อสอดคล้องกับเศรษฐกิจ สังคม สิ่งแวดล้อม ภูมิปัญญา และเทคโนโลยี โดยคำนึงถึงระบบนิเวศและวิถีการที่ยั่งยืน และสิทธิที่จะกำหนด ระบบเกษตรกรรมและอาหารของชุมชนเอง โดยพึ่งพาตนเองได้ด้วยกระบวนการบริหารการพัฒนาภายใต้หลัก ปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียง และส่งเสริมให้สมาชิกปรับเปลี่ยนระบบการผลิตเป็นเกษตรอินทรีย์ที่มั่นคงทางด้าน อาหารเพื่อความปลอดภัย ซึ่งเป้าหมายของการเรียนรู้และปฏิบัติการที่เสริมสร้างความมั่นคงทางอาหารครอบคลุมทั้ง ด้านการรักษาแหล่งอาหารและแหล่งรายได้ที่สำคัญของครัวเรือนควบคู่ไปกับการมีรายได้เพียงพอต่อการยังชีพจาก

ระบบการผลิตและการตลาด ทั้งนี้ในการดำเนินงานระบบอาหารในระดับชุมชนท้องถิ่นต้องพิจารณาบริบทของพื้นที่ เมือง ชนบท ซึ่งในมิติของความมั่นคงทางอาหาร ได้แบ่งออกเป็น 5 ส่วน ได้แก่ 1) ความพอเพียงของอาหาร 2) การเข้าถึงอาหาร 3) การนำอาหารไปใช้ประโยชน์ 4) การมีเสถียรภาพทางอาหาร และ 5) การพัฒนาที่ยั่งยืน โดยมีเครื่องมือที่สำคัญในการขับเคลื่อนขยายผลไปสู่ทุกพื้นที่ คือ การจัดการความรู้ เพื่อเป็นข้อมูลในทุกภาคส่วน นำไปใช้ขยายผล พัฒนายกระดับ และสร้างองค์ความรู้ นำไปสู่ “ชุมชนท้องถิ่นจัดการตนเอง ลดความเหลื่อมล้ำ เพื่อฟื้นฟูอาชีพไทยทางอาหาร” โดยการจัดการทรัพยากรให้เกิดความสมดุลยั่งยืน ทั้งนี้ควรมีการจัดการผลผลิตที่เกื้อกูลและเหมาะสมกับบริบทพื้นที่ ให้มีปริมาณอาหารเพียงพอ มีคุณภาพปลอดภัย และสร้างความมั่นคงทางเศรษฐกิจ ได้แก่ 1) มิติการเข้าถึงอาหารได้ง่าย การปลูกพืชผักผลไม้รอบบริเวณบ้าน 2) มิติความพอเพียงและนำอาหารไปใช้ประโยชน์ เช่น การเก็บอาหาร การปลูกพืชหลากหลาย และแปรรูปอาหารเพื่อรักษาคุณค่าและเพิ่มมูลค่า 3) มิติการรักษาสิ่งแวดล้อม การไม่ใช้สารเคมี และ 4) มิติการจัดการความรู้ การถอดบทเรียนความสำเร็จสามารถสรุปการจัดการตนเองของชุมชนท้องถิ่นเพื่อสร้างเสริมความมั่นคงทางอาหารของชุมชนสู่ความยั่งยืนได้ ดังภาพที่ 1

ภาพที่ 1 การจัดการตนเองของชุมชนท้องถิ่นเพื่อสร้างเสริมความมั่นคงทางอาหารของชุมชนสู่ความยั่งยืน

เอกสารอ้างอิง

โกวิทย์ พวงงาม. (2562). การจัดการตนเองของชุมชนและท้องถิ่น. (พิมพ์ครั้งที่ 2). นนทบุรี: ธรรมสาร.
 คณะกรรมการอาหารแห่งชาติ. (2560). กรอบยุทธศาสตร์การจัดการด้านอาหารของประเทศไทย ฉบับที่สอง พ.ศ. 2560 - 2579. กรุงเทพมหานคร: สำนักงานคณะกรรมการอาหารแห่งชาติ.

- ทวีวัตร เครือสาย และคณะ. (2562). สานพลังก้าวข้ามขีดจำกัดสู่ความมั่นคงทางอาหาร. สงขลา: สถาบันการจัดการระบบสุขภาพ มหาวิทยาลัยสงขลานครินทร์.
- นนทกานต์ จันทร์อ่อน. (2557). ความมั่นคงทางอาหารของประเทศไทย. กรุงเทพมหานคร: สำนักวิชาการสำนักงานเลขาธิการ.
- นภาพรณ์ หะวานนท์ และคณะ. (2550). ทฤษฎีฐานรากในเรื่องความเข้มแข็งของชุมชน. กรุงเทพมหานคร: สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย.
- ประสงค์ ตันพิชัย และคณะ. (2564). รายงานวิจัยฉบับสมบูรณ์ โครงการการพัฒนาเศรษฐกิจฐานรากภายใต้ความร่วมมือของภาคีภาครัฐ ภาคเอกชน และภาคประชาสังคมในการขับเคลื่อนการพัฒนาโซ่แห่งคุณค่าของอาหารปลอดภัยในจังหวัดกาญจนบุรี. กรุงเทพมหานคร: สำนักงานคณะกรรมการส่งเสริมวิทยาศาสตร์ วิจัยและนวัตกรรม.
- ปิยนดา อิ่มดี. (2547). ความมั่นคงทางอาหารของชุมชนชนบท: ศึกษาเฉพาะกรณีบ้านป่าคา หมู่ที่ 2 ตำบลสวก อำเภอมืองน่าน จังหวัดน่าน. ใน วิทยานิพนธ์พัฒนาชุมชนมหาบัณฑิต สาขาวิชาสังคมสงเคราะห์ศาสตร์. มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์.
- ปิยาพร อรุณพงษ์. (2556). นัยยะความมั่นคงทางอาหารในกระแสความเปราะบางของสังคมผู้ผลิต. ใน เอกสารประกอบเวทีสัมมนาวิชาการเรื่อง “คุณค่า ความหมายของชานาและชุมชนในยุคโลกาภิวัตน์ (หน้า 8). กรุงเทพมหานคร: คณะเศรษฐศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- เพ็ญ สุขมาก. (2564). แนวทางการจัดทำแผนและโครงการระบบอาหารในระดับชุมชนท้องถิ่น การจัดการระบบอาหารเพื่อลดความเหลื่อมล้ำระดับท้องถิ่น. สงขลา: สถาบันนโยบายสาธารณะ มหาวิทยาลัยสงขลานครินทร์.
- ยศ สันตสมบัติ. (2548). มนุษย์กับวัฒนธรรม. (พิมพ์ครั้งที่ 3). กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์.
- วงศ์ตระกูล มาเกต. (2559). การสร้างการประกันความมั่นคงทางอาหารในระดับชุมชน: กรณีศึกษาชุมชนป่าตรงอำเภอมืองปราจีนบุรี จังหวัดปราจีนบุรี. วารสารวิจัยและพัฒนา มหาวิทยาลัยราชภัฏเลย, 11(28), 67-76.
- วันชัย ธรรมสัจจาร และคณะ. (2565). ชุมชนและศักยภาพในการจัดการตนเอง เพื่อการพัฒนาที่ยั่งยืนของชุมชนท้องถิ่น. วารสารนาคบุตรปริทรรศน์ มหาวิทยาลัยราชภัฏนครศรีธรรมราช, 14(1), 22-32.
- วีรลพัชร ประเสริฐศักดิ์. (2558). ความมั่นคงทางอาหาร: จากพัฒนาการเกษตรสู่เศรษฐกิจพอเพียง. วารสารการเมืองการปกครอง, 5(2), 144-160.
- ศรายุทธ คชพงศ์ และคณะ. (2563). การจัดการตนเองของชุมชนและท้องถิ่นในภาวะการเปลี่ยนแปลงในปัจจุบัน. วารสาร มจร พุทธปัญญาปริทรรศน์, 5(3), 191-202.
- สำนักงานพัฒนาวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยีแห่งชาติ (สวทช.). (2566). BCG Economy Model. เรียกใช้เมื่อ 24 พฤษภาคม 2566 จาก <https://www.nstda.or.th/home/knowledgepost/what-is-bcg-economy-model>
- สุธานี มะลิพันธ์. (2552). ความมั่นคงทางอาหารของชาวลัวะบ้านป่าคา อำเภอบ่อเกลือ จังหวัดน่าน. ใน วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาการจัดการทรัพยากรชีวภาพ. มหาวิทยาลัยเทคโนโลยีพระจอมเกล้าธนบุรี.
- สุพรรณิ ไชยอำพร. (2560). ความมั่นคงทางอาหาร: สิ่งบ่งชี้ต่างวัฒนธรรมในสังคมไทย. วารสารพัฒนบริหารศาสตร์, 57(1), 200-223.
- อภิญา ตันทวีวงศ์. (2556). บนเส้นทางจัดการด้านอาหารเพื่อคนไทยทั้งมวล. (พิมพ์ครั้งที่ 3). กรุงเทพมหานคร: สำนักงานเลขาธิการคณะกรรมการอาหารแห่งชาติ.

- Akkaraseranee, N. (2012). Threats of creative economy. (3 nd ed.). Bangkok: Knowledge Management and Development Office.
- Cohen, D. & Prusak, L. (2001). In good company: How social capital makes organizations work. Boston, Mass: Harvard Business School Press.
- Food and Agriculture Organization of the United Nations. (2018). The 45 th session of the Committee on World Food Security report. Italy: Rome.
- Puang-ngam, K. (2010). Community and local self-governance. Bangkok: Publishing House Porpit printing.